

„Migracja” jako rzeczywistość społeczno-polityczna

Jednym z istotnych zjawisk kulturowo-cywilizacyjnych współczesnego świata są migracje ludności¹. Człowiek od zarania dziejów orientował się na wędrówki, podróże i zmiany swego miejsca bytowania². Powszechnie przyjmuje się w tym względzie fakt, iż życie ludzkie liczące ok. 2 milionów lat w osiadłym systemie zainstalowano od 40 do 50 tys. lat temu. Przez stulecia koczowniczy tryb życia był zjawiskiem powszechnym. Osiadły tryb życia wiązał się z opuszczeniem siedlisk i przenoszeniem w nieznanne i dziewicze obszary. Czynnikiem powodującymi tę aktywność były problemy związane z poszukiwaniem lepszych, bezpieczniejszych warunków życia. Innym, często występującym czynnikiem sprawczym pierwszych migracji było zwykle poszukiwanie pożywienia. Migrowali z terenów gęściej zaludnionych, a więc nierzadko z wysokim deficytem żywności w przestrzeń mniej zaludnioną, gdzie nie było problemów ze zdobyciem pożywienia. Wydaje się, iż historycznie pierwotnym czynnikiem sprawczym wędrówek i przemieszczeń ludzi były kwestie bytowe³.

¹ Por. P. A. Clarence, *The Immigration Problem*, New York 1948; J. H. Hoffman-Novotny, *Migration. Ein Beitrag zu einer Soziologischen Erklärung*, Stuttgart 1970; S. Castels, G. Kosach, *Immigrant Workers and Lass Structure In Western Europe*, Londyn 1973; M. M. Chemers, R. Ayman, C. Warner, *Expectancy theory analysis of migration*, „Journal of Population” 1978; L. Leoński, *Zagadnienie migracji w polskiej myśli socjologicznej do 1939 roku*, Poznań 1979; H. Kubiak, *Teoria, ideologia, polityka asymilacji. Szkic problemu*, [w:] *Założenia teorii asymilacji*, red. H. Kubiak i A. K. Paluch, Kraków 1980; H. Kubiak, *Migracje międzynarodowe schyłku XX wieku. Nadzieje i lęki*, „Przegląd Polonijny” 1993, z. 3.

² I. Wyciechowska, „Komu w drogę?” – migracje międzynarodowe – zagrożenie czy zbawienie XXI wieku, [w:] *Historia. Stosunki Międzynarodowe. Amerykanistyka. Księga jubileuszowa na 60-lecie profesora Wiesława Dobrzyckiego*, Warszawa 2001, s. 553; A. Piskozub, *Elementy nauki o cywilizacji*, Gdańsk 1992, s. 75; K. Libera, *Międzynarodowy ruch osobowy*, Warszawa 1969, s. 19; R. Nowak-Lewandowska, *Migracje Polaków w dobie rozszerzenia Unii Europejskiej*, [w:] *Konkurencyjność rynku pracy i jego podmiotów*, red. D. Kopycińska, Warszawa 2001; A. Piskozub, *Wielkie nowożytne migracje transkontynentalne. Bilans minionego 500-lecia*, [w:] *Przemiany społeczne, Kwestie narodowościowe i polonijne*, red. A. Chodubski, Toruń 1994, s. 65–74.

³ I. Wyciechowska, op.cit., s. 553.

Migracje ludności, osadzone w przestrzeni czasu i przestrzeni, wydają się być zjawiskiem naturalnym w dziejach ludzkości i występującym od czasów najdawniejszych⁴. Związane są zarówno ze społeczną istotą człowieka, jak również z naturalnym bodźcem poszukiwania przez niego lepszych i bezpieczniejszych form egzystencji⁵. Na migracje wpływało również wiele innych czynników. Do najistotniejszych zalicza się powszechnie kwestie, takie jak: sprawy rodzinne, chęć podjęcia nauki czy studiów, prowadzenie bądź kontynuowanie leczenia, a także przymusowe przemieszczenia wynikające z działań wojennych, przyczyn politycznych lub religijnych⁶. Wskazane powyżej przyczyny mogą skutkować zarówno przemieszczeniami wewnętrznymi, tj. w obrębie granic wewnętrznych państwa, jak również zewnętrznymi, określanymi mianem emigracji.

Pojęcie „migracja” w aspekcie etymologicznym definiuje się najczęściej jako słowo pochodzące z łacińskiego kręgu językowego. Rzeczownik „migratio” oznaczał (wy)wędrowanie, przesiedlenie, a pochodzące od łacińskiego czasownika pojęcie „migare”, oznaczało wędrowanie, przesiedlanie się⁷.

Próba jednolitego zdefiniowania zjawiska migracji nie jest łatwa z dwóch co najmniej powodów. Po pierwsze toczy się spór naukowy czy przy definiowaniu migracji jako zjawiska polegającego na opuszczeniu miejsca zamieszkania w celu innym niż turystyczny lub wypoczynkowy winno się uwzględniać kwestie długości jej trwania czy też jest to bez istotnego znaczenia⁸. Po drugie kwestie migracji i przemieszczeń wiążą się z zainteresowaniem tym problemem badawczym wielu dyscyplin naukowych, m.in.: politologii, socjologii, demografii, psychologii społecznej, geografii, ekonomii, antropologii, co z kolei skutkuje tym, iż każda z nich prezentuje własny, swoisty punkt widzenia problemu, a to powoduje pluralizm sposobów jego ujmowania, prezentowania i definiowania. Migracje są zjawiskiem wieloczynnikowym, i wieloaspektowym, co oznacza, że jedna dyscyplina naukowa i jedna teoria metodologicznie do nieprzypisana nie jest zdolna do wyjaśnienia i opisanego w kontekście teoretycznym tego zjawiska. Konieczne wydaje się więc podejście multidyscyplinarne i komplementarne w celu rozpoznania i zdefiniowania pojęcia migracji⁹.

W rozważaniach politologicznych w definiowaniu migracji zwraca się uwagę na cywilizacyjny wymiar tego zjawiska¹⁰. Zauważa się, że migracja to trwałe lub czasowe

⁴ J. Bohdanowicz, M. Dzięcielski, *Zarys geografii historycznej i politycznej cywilizacji*, Gdańsk 2000, s. 162.

⁵ E. R. Hilgard, *Wprowadzenie do psychologii*, Warszawa 1967, s. 15–16.

⁶ J. Knopek, *Migracje Polaków do Afryki Północnej w XX wieku*, Bydgoszcz 2001, s. 7–20.

⁷ W. Kopalinski, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 2003, s. 330.

⁸ K. Romaniszyn, *Kulturowe implikacje międzynarodowych migracji*, Lublin 2003, s. 14.

⁹ A. Koseski, *Proces migracji i społeczności polonijne. Problematyka metodologiczno-historiograficzna*, Lublin–Pułtusk 2003; A. Górny, P. Kaczmarzyk, *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*, „Prace Migracyjne” 2003, nr 49.

¹⁰ Por. A. Chodubski, *Aktywność kulturalna Polaków w Azerbejdżanie XIX i na początku XX wieku*, Gdańsk 1986; A. Chodubski, *Polacy w Azerbejdżanie*, Toruń 2004; J. Jakubowski, *Polacy w Estonii. Przeszłość i teraźniejszość*, Gdańsk–Lublin 2004; J. Knopek, *Polacy w Grecji. Historia i współczesność*, Bydgoszcz 1997; E. Olszewski, *Emigracja polska w Danii 1893–1993*, Warszawa–Lublin 1993;

opuszczenie miejsca stałego pobytu i przemieszczenie się w inne miejsce. Inni, uważają, że migrant to osoba przebywająca lub opuszczająca pewne miejsce w inny sposób niż urodzenie lub śmierć¹¹. Wskazuje się, iż migracja kształtuje demokrację partycypatywną, przedsiębiorczość jednostek, ich postawy, tolerancję i humanizację stosunków międzyludzkich oraz autonomię społeczeństwa wobec państwa¹². Zauważa się, że czynnikiem stymulującym lub ograniczającym procesy migracyjne są zarówno decyzje podmiotów polityki (władz politycznych państw), jak również polityczne uwarunkowania funkcjonowania społeczeństw (np. reżim polityczny). Na przestrzeni dziejów przesłanki polityczne należały do najczęstszych stymulatorów procesów migracyjnych. W wieku XX, okresie dwóch totalitaryzmów, migracje odegrały istotną rolę w analizie kształtowaniu nowego ładu politycznego, społecznego i kulturowego świata¹³.

W analizie socjologicznej migrację definiuje się jako fizyczne przejście jednostek lub grup społecznych z jednego do drugiego społeczeństwa, przejście to zwykle zawiera konieczność porzucenia jednego środowiska społecznego i wejścia w nowe, inne środowiska¹⁴. Przyjmuje się, że migracja to prosta konsekwencja tzw. ruchliwości poziomej lub przestrzennej, polegająca na przemieszczaniu się ludzi w przestrzeni geograficznej¹⁵. Do migracji zdaniem socjologów mogą popychać zarówno czynniki zarobkowe, polityczne, religijne, ale również indywidualne. Dzięki masowości zjawiska uzyskuje ono wymiar społeczny, skutkujący pojawieniem się wielkich, przemieszczających się zbiorowości w ramach tzw. działań zbiorowych (masowe ucieczki uchodźców). Tworzy się nawet swoista więź obiektywna, polegająca na poczuciu wspólnoty wynikającej z podobieństwa sytuacji życiowej. Migracje stanowią obecnie sferę peregrynacji naukowych i badań niemałej grupy socjologów.

Migracja stanowi również obszar dociekań naukowych demografii, szczególnie w kontekście badań polityki ludnościowej¹⁶. Analiza demograficzna definiuje migrację

Polacy w Skandynawii, red. E. Olszewski, Lublin 1997; *Przemiany społeczne, kwestie narodowościowe i polonijne*, red. A. Chodubski, Toruń 1994; *Meandry cywilizacyjne, kwestie narodowościowe i polonijne*, red. A. Chodubski, Toruń 1996; A. Żukowski, *W kraju złota i diamentów. Polacy w Afryce Południowej XVI–XX w.*, Warszawa 1994.

¹¹ A. Gómy, P. Kaczmarzyk, op.cit., s. 5.

¹² J. Knopek, *Migracje Polaków...*, op.cit., s. 7.

¹³ A. Sakson, *Migracje w XX wieku*, artykuł dostępny na stronie: www.jazon.hist.uj.edu.pl/zjazd/materialy/sakson.pdf.

¹⁴ J. Bohdanowicz, M. Dziecielski, op.cit., s. 161.

¹⁵ Por. P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002; Z. Barman, *Zarys socjologii: zagadnienia i pojęcia*, Warszawa 1962; Z. Bauman, *Globalizacja*, Warszawa 2000; S. M. Lipset, *Społeczne podstawy polityki*, Warszawa 1995; S. Ossowska, *Ossowska osobliwościach nauk społecznych*, Warszawa 1962; J. Szmata, *Małe struktury społeczne*, Warszawa 1989; R. Putnam, *Demokracja w działaniu*, Kraków 1995; S. M. Lipset, R. Bendix, *Ruchliwość społeczna w społeczeństwie przemysłowym*, Warszawa 1964; J. Chałasiński, *Emigracja jako zjawisko społeczne*, „Przegląd Socjologiczny”, 1936, s. 496.

¹⁶ Por. *Społeczeństwo polskie w latach 1989–1995/96. Zagadnienia polityki społecznej*, red. A. Rajkiewicz, Warszawa 1997; A. Rajkiewicz, *Istota polityki społecznej – wczoraj i dziś*, [w:] *Polityka społeczna. Materiały do studiowania*, red. A. Rajkiewicz, J. Supińska i M. Książkowski, Warszawa 1996; O. Lange, A. Banasiński, *Teoria statystyki*, Warszawa 1970, s. 25; M. Okólski, *Demografia zmiany*

jako obszar poznawczy, związany z ruchem naturalnym oraz przestrzennym ludności, wywierającym wpływ na liczbę ludności, jej strukturę płci, wieku i poziomu wykształcenia oraz reprodukcję. Wskazuje się więc, iż migracja lub tzw. ruch wędrowniczy oznacza takie fakty świadomie zamierzonych przemieszczeń przestrzennych ludności, które wynikają ze zmiany miejsca zamieszkiwania lub pobytu i dokonują się pomiędzy jednostkami osiedlonymi w ramach granic jednostek terytorialnych kraju, państwa lub też wykraczają poza jego granice polityczne.

W teoriach psychologicznych uwagę zwraca się na psychologiczny wymiar zjawiska migracji¹⁷. Dominuje tu kwestia postrzegania migracji w powiązaniu z fizjologicznymi podstawami zachowania człowieka (migracja oznacza tu ucieczkę od tego, co nieakceptowane, od środowiska, rodziny, sytuacji polityczno-społecznej ku środowisku spełniającemu oczekiwania jednostki) oraz próba zwrócenia uwagi, iż migrację można postrzegać jako naturalną chęć życia jednostki w środowisku cechującym się możliwością swobody działań, akceptującym potrzebę osiągnięć oraz aprobaty społecznej. Zwraca się również uwagę na fakt, iż migracja stanowi nierzadko wynik określonego procesu decyzyjnego i wiąże się z przemianami w sferze tożsamości i świadomości.

Migracje znajdują się także w obszarze zainteresowania geografii, co wiąże się z analizą przestrzennych aspektów ruchów migracyjnych¹⁸. Uczniowie próbują zdefiniować nie tylko zjawisko migracji, ale przede wszystkim udzielić odpowiedzi na kwestie determinantów ruchów migracyjnych w obrębie kontynentów, jak i w obszarze międzykontynentalnym. Badania dotyczą również skutków przemieszczeń ludności w aspekcie problemów będących w obszarze zainteresowania geografii. H. Shyrock i J. Singel zdefiniowali migracje jako formę geograficznej i przestrzennej mobilności wiążącej się ze zmianą miejsc pobytu lub zamieszkania między jasno zdefiniowanymi obszarami geograficznymi¹⁹.

Znaczące jest zainteresowanie nauk ekonomicznych problematyką migracji, które definiuje się jako rezultat racjonalnych wyborów, których podstawą jest kalkulacja kosztów i zysków, uwzględniająca prawdopodobieństwo deportacji, szanse zatrudnienia w kraju i za granicą, wysokość zarobków, czas trwania pobytu oraz efekt prawa podaży i popytu na rynku pracy²⁰. Zwraca się też uwagę, że decyzje o migracji podejmowane są

społecznej, Warszawa 2004; M. Okólski, *Przemiany ludnościowe w Polsce w perspektywie minionego stulecia*, [w:] *Wymiary życia społecznego. Polska na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Marody, Warszawa 2002; M. Okólski, *Współczesne europejskie migracje międzynarodowe a dynamika procesów integracyjnych*, „*Studia Socjologiczne*” 2001, nr 1 (160); M. Latuch, *Demografia społeczno-ekonomiczna*, Warszawa 1980; J. Holzer, *Demografia*, Warszawa 1999; B. Uralnis, *Ludność świata*, Warszawa 1966.

¹⁷ Por. P. G. Zimbardo, F. L. Ruch, *Psychologia i życie*, Warszawa 1994, s. 12–47; K. Skarżyńska (red.), *Podstawy psychologii politycznej*, Poznań 2002; E. Aronson, *Człowiek istota społeczna*, Warszawa 1995; S. Mika, *Wstęp do psychologii społecznej*, Warszawa 1972.

¹⁸ J. Barbar, *Geografia polityczna ogólna*, Warszawa 1987; Z. Dobosiewicz, T. Olszewski, *Geografia ekonomiczna świata*, Warszawa 1994.

¹⁹ A. Górny, P. Kaczmarzyk, op.cit., s. 6.

²⁰ M. Mijał, *Migracje stałe i czasowe a rynek pracy w Polsce*, „*Studia i Materiały*” 2005, nr 1; *Polityka gospodarcza*, B. Winiarski (red.), Warszawa 1999; E. Dolny, J. Meller, Z. Wiśniewski, *Zarys*

nie tyle przez wyizolowane, autonomiczne i abstrakcyjne jednostki, ile przez członków gospodarstw domowych. Członkowie gospodarstwa domowego „delegują” kogoś spośród własnej struktury do pracy zarobkowej za granicą, by powiększyć dochód gospodarstwa w stosunku do innych gospodarstw. W opinii ekonomistów sytuacja migracji występuje więc zasadniczo w trzech przypadkach: 1/ pracownicy migrują tam, gdzie jest wyższa płaca; 2/ decyzje o migracjach są podejmowane przez grupy (rodzina), nie przez jednostki. Grupa wysyła członka by zredukować ryzyko i dywersyfikować źródła dochodu; 3/ miejscowi pracownicy nie chcą wykonywać pewnych prac (niska płaca, niski prestiż), więc firmy muszą poszukiwać i zatrudniać imigrantów²¹.

Migracje są od niedawna przedmiotem zainteresowania badawczego antropologów kultury²². Wskazują oni w swych dociekaniach na zależność pomiędzy migracjami, a przemianami wzorów konsumpcji w społeczeństwach peryferyjnych wskutek rozprzestrzeniania się stylów konsumpcyjnych społeczeństw centrum, badają związki pomiędzy migracjami a przemianami w funkcjonowaniu kulturowym i cywilizacyjnym społeczeństw, stawiają tezy, iż migracje międzynarodowe posiadają dynamizujący wpływ na kulturę krajów doświadczających przepływow, przyczyniając się do jej przemian.

Innym sposobem definiowania zjawiska migracji jest próba wskazania na jego wielowymiarowość. Zwraca się tu uwagę na cztery podstawowe kryteria: 1/ przestrzenne – migracja traktowana jest w kategoriach przemieszczeń przestrzennych, związane jest bowiem z ruchem w przestrzeni; 2/ miejsca zamieszkania – traktuje migrację jako trwałą lub półtrwałą zmianę miejsca zamieszkania, bez żadnych ograniczeń w zakresie odległości, powodów oraz charakteru administracyjnego; 3/ czasu – migracja to przemieszczenie trwające ok. 12 miesięcy, a więc nie chwilowe, np. turystyczne; 4/ aktywności – migracja oznacza zmianę miejsca zamieszkania oraz zmianę miejsca wykonywania pracy zawodowej²³.

Dokonując analizy różnych naukowo sposobów interpretowania i rozumienia migracji, należy wskazać na definiowanie prezentowane przez encyklopedie, leksykony i słowniki.

Zgodnie z definicją prezentowaną w *Encyklopedii Popularnej PWN* „migracja” to wędrowka, ruch ludności mający na celu zmianę miejsca pobytu na stałe lub okresowo; główne formy migracji: emigracja, imigracja, reemigracja i repatriacja²⁴.

Nieco inną definicję prezentuje dla swoich potrzeb Główny Urząd Statystyczny²⁵, „migracja” wg GUS to przemieszczenie ludności, związane ze zmianą miejsca zamiesz-

polityki zatrudnienia, Warszawa 1990; R. Nowak-Lewandowska, op.cit., s. 43; M. H. Grabowski, *Migracje a rozwój*, [w:] *Migracje. Szanse czy zagrożenie?*, red. M. Bos-Karczevska, Gdańsk 2005.

²¹ M. Mijal, op.cit., s. 64; K. Romaniszyn, op.cit., s. 16–19.

²² K. Romaniszyn, *Zmiany postaw emigrantów polskich do Brazylii i Stanów Zjednoczonych (1890–1891)*, „Przegląd Polonijny”, z. 3, s. 51–64; idem, *Kulturowe implikacje migracji międzynarodowych*, [w:] *Emigracja z Polski po 1989 roku*, red. B. Klimaszewski, Kraków 2002; A. Kłoskowska, *Socjologia kultury*, Warszawa 1983; L. Dyczewski, *Kulturotwórcza rola rodziny*, „Studia Polonijne”, t. 12, s. 39–53.

²³ A. Górny, P. Kaczmarzyk, op.cit., s. 6.

²⁴ *Encyklopedia Popularna PWN*, Warszawa 1993, s. 511.

²⁵ Z. Kostrzewa, J. Stańczak, *Migracje wewnętrzne ludności 2002*, Warszawa 2003.

kania (pobytu stałego lub czasowego) połączone z przekroczeniem granicy administracyjnej podstawowej jednostki terytorialnej. W rozumieniu GUS migracja ma charakter zmiany gminy zamieszkiwania lub w przypadku gminy miejsko-wiejskiej przeniesienie się z terenów miejskich do wiejskich tej gminy lub odwrotnie. Nie stanowi natomiast migracji zmiana adresu w ramach tej samej gminy, przemieszczenie krótkotrwałe, trwające do 2 miesięcy włącznie, ruch wahadłowy pomiędzy miejscem zamieszkania a miejscem pracy lub nauki oraz przemieszczenie o wymiarze turystycznym.

W *Słowniku Katolickiej Nauki Społecznej* „migrację”, według ks. prof. dr. hab. J. Mariańskiego, definiuje się jako przesuwanie się ludzi w przestrzeni, ruch ludności mający na celu zmianę miejsca zamieszkania na stałe lub czasowo w obrębie kraju, jak i z jednego kraju do drugiego²⁶. Słownik dodaje, że w socjologii termin „migracja” oznacza przesuwanie się ludzi z jednej miejscowości do drugiej lub jednej zbiorowości do drugiej (ruchliwość horyzontalna, przestrzenna, geograficzna, regionalna); fakt wychodzenia poprzez migrację z jednego środowiska społecznego określa się jako emigrację, wchodzenie zaś w inne – jako imigrację.

W słowniku Władysława Kopalinińskiego pod terminem „migracja” rozumie się wędrówki zwierząt, opanowanie nowych terenów przez rośliny; przesiedlanie się, wędrówka ludności; przenoszenie kapitałów dla osiągnięcia wyższych zysków²⁷.

Słownik Wyrazów Obcych PWN definiuje „migrację” (łac. migratio – przesiedlenie) jako wędrówkę, ruch ludności mający na celu zmianę miejsca pobytu na stałe lub okresowo, zarówno w obrębie kraju, jak i z jednego kraju do drugiego; przenoszenie się, przesiedlanie się ludności²⁸.

„Migracja” według *Małego Słownika Języka Polskiego* to pojęcie wieloznaczne²⁹. Po pierwsze: wędrówka, przesiedlanie się, np. ludów azjatyckich do Europy; po drugie: wędrówki zwierząt, jednorazowe lub wielokrotne do innego środowiska; po trzecie: przesuwanie się granic zasięgu gatunków roślin.

Mała Encyklopedia Wiedzy Politycznej pod red. M. Chmaja i W. Sokoła definiuje migrację jako ruch ludności, mający na celu zmianę miejsca pobytu. Główne formy migracji to: emigracja, imigracja, reemigracja, repatriacja³⁰.

W zasobach internetowych najczęściej przywołuje się definicję „migracji” jako przemieszczania się ludności, mającego na celu zmianę miejsc pobytu³¹. Zjawisko to jest uznawane jako całkowicie naturalne i występujące ponadczasowo.

²⁶ Definicja migracji w oparciu o internetowe wydanie *Słownika Katolickiej Nauki Społecznej* na stronie: www.kns.gower.pl/slownik/migracje.htm

²⁷ W. Kopaliniński, op.cit., s. 330.

²⁸ *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1993, s. 555.

²⁹ *Mały Słownik Języka Polskiego PWN*, Warszawa 1993, s. 440.

³⁰ *Mała Encyklopedia Wiedzy Politycznej*, red. M. Chmaj i W. Sokół, Toruń 1996, s. 167 (hasło autorstwa K. Iwańczuka).

³¹ www.wikipedia.org/wiki/Migracja_ludno%C5%9Bci; www.portalwiedzy.onet.pl/24894,,migracja,haslo.html; www.slownik-online.pl/kopalinski/BD3FCDA30CA816CDC12565DB004A4CDA.php.

W naukowej analizie zjawiska migracji nie tylko sięga się do jego definicji, ale coraz częściej dostrzega się znaczącą rolę jej czynników sprawczych³². Przywołuje się w tym względzie dwie grupy uwarunkowań migracji: 1/ czynniki wypychające (tzw. push factors) – wywołujące chęć opuszczenia kraju; 2/ czynniki przyciągające (tzw. pull factors) – skłaniające i zachęcające do przyjazdu do kraju osiedlenia. W nauce toczy się dyskusja, które z nich mają znaczenie kluczowe, a które wydają się mniej ważne.

Interesującą teorię w tym względzie prezentuje A. Pilch, który przy klasyfikowaniu migracji posiłkuje się kryterium motywacji jako mechanizmu wyjaśnienia przyczyn i natury zjawiska. Dowodzi przy tym, że nie zawsze można jednoznacznie ustalić motywy wychodźstwa. Często trudno jest oddzielić ekonomiczne mechanizmy sprawcze od politycznych, określić, w jakim stopniu migracja spowodowana została przesłankami politycznymi, a w jakim złą sytuacją materialną, biedą i brakiem pracy. Jak się wydaje A. Pilch skłania się ku teorii „nakładania się” czynników ekonomicznych, społecznych, politycznych migracji, wskazując przy tym na znaczenie uwarunkowań religijnych, kulturowych, emocjonalnych oraz psychologicznych³³.

Ważki wkład w rozpoznanie naukowe problematyki migracji wniosła teoria socjalnej równości, zakładająca, że brak konsensusu pomiędzy dążeniami ludności do poprawy warunków życia, a możliwościami ich realizacji prowadzi do wychodźstwa³⁴.

Według innej teorii, związanej z tzw. paradygmatem ponadnarodowym istota współczesnych procesów migracyjnych sprowadza się do kwestii przekształcania się granic państwowych w ponadnarodowe związki regionalne, co skutkuje ruchem ludności bądź to ze względu na fakt powstawania ponadnarodowego rynku siły roboczej, bądź też ze względu na zjawisko zanikania tożsamości narodowej w jej tradycyjnym kształcie³⁵.

P. Sztompka wskazuje, iż do migracji popychają najczęściej powody zarobkowe, polityczne, religijne i osobiste³⁶.

Powody natury zarobkowej bądź ekonomicznej wydają się być jednym z zasadniczych determinantów procesów przemieszczania się ludności, a struktura gospodarcza współczesnego świata i wyrazisty podział na bogatą Północ i biedne Południe sytuacje te petryfikuje. Zjawisko to wydaje się być szczególnie widoczne w nowych krajach Unii Europejskiej w kontekście masowych wyjazdów ludzi uwarunkowanych ekonomicznie³⁷.

³² K. Romaniszyn, *Kulturowe implikacje...*, s. 16; K. Knyżewski, *Specyfice współczesnej polskiej emigracji*, [w:] *Przemiany społeczne, kwestie narodowościowe i polonijne*, red. A. Chodubski, Toruń 1994, s. 76.

³³ *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych (XVIII–XX w.)*, red. A. Pilch, Warszawa 1984, s. 14–15.

³⁴ A. Koprucki, *Rozmieszczenie Polonii w świecie*, [w:] *Polacy w świecie. Polonia jako zjawisko społeczno-polityczne*, red. A. Koprucki, Lublin 1986, s. 42.

³⁵ C. Bobińska, *Teoretyczne problemy badań nad emigracją*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad zbiorowościami polonijnymi*, Warszawa 1976, s. 43.

³⁶ P. Sztompka, op.cit., s. 28–40; R. Nowak-Lewandowska, op.cit., s. 41; J. Knopek, *Migracje Polaków do Afryki...*, s. 9–11.

³⁷ C. Bobińska, op.cit., s. 110.

Nierzadkim powodem migracji były również przesłanki polityczne. Do najistotniejszych determinantów w tym względzie zalicza się wojny, konflikty zbrojne, ustroje totalitarne lub autorytarne oraz inne formy represji obywateli. Zjawiska migracji, u źródeł których leżały względy polityczne ujawniły się z całą mocą w II połowie XX wieku w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, w tym w Polsce³⁸.

Do czynników rzadko stymulujących przemieszczanie się ludności, choć historycznie należały do nierzadkich jej powodów należały uwarunkowania religijne³⁹. Innowiercy czasem zmuszani byli do opuszczenia kraju narodzin (przykład exodusu Żydów z terytorium Związku Radzieckiego II połowie XX wieku), czasem zaś opuszczali je dobrowolnie, uciekając przed represjami i szykanami.

Wśród osobistych lub indywidualnych powodów migracji wskazuje się wiele powodów. Do pierwszej grupy zalicza się względy rodzinne, tj.: zawarcie małżeństwa, rozpad małżeństwa, łączenie rodzin, narodziny dziecka. Do drugiej grupy warunki mieszkaniowe: trudne warunki lokalowe, zbyt wysokie koszty utrzymania lokalu, zagrożenie eksmisją, zbyt długi czas oczekiwania na własne mieszkanie, niedostępność finansową zakupu mieszkań. Grupa trzecia sytuje powody migracji w powiązaniu z problemami zdrowia, w tym potrzebami rehabilitacji, lepszego dostępu do usług medycznych, czystszej środowiska naturalnego. Ostatnią, czwartą grupą osobistych powodów migracji są kwestie kształcenia i edukacji; do najważniejszych zalicza się tu wyjazd na studia, pobyt studyjny, praktykę zawodową oraz udział w kursach podnoszących kwalifikacje zawodowe⁴⁰.

Wśród współczesnych determinantów przemieszczeń ludności wskazać należy również czynniki technologiczne. Chodzi tu zarówno o wzrastające możliwości komunikacyjne (zwiększająca się dostępność przewozów lotniczych) i łatwość podróżowania, jak i o kwestie związane z postępem technicznym, wymuszające poszukiwania na międzynarodowych rynkach pracy wysoko kwalifikowanej kadry pracowniczej⁴¹.

Zjawisko migracji uwarunkowane jest również trendami kulturowymi, np. globalizacja współczesnego świata. Ludzie dostrzegając poprzez media obszary współczesnego świata, w których żyje się zamożniej, bezpieczniej, zdrowiej i mądrzej wykazują naturalną tendencję do polepszenia swego obecnego statusu. Konsekwencją takiego postrzegania miejsca człowieka w świecie współczesnym są migracje⁴².

Istotnym powodem zjawiska migracji wydaje się być zespół uwarunkowań demograficznych. W Europie nierzadkim zjawiskiem społecznym jest starzejące się społeczeń-

³⁸ Por. A. Chodubski, *Aktualne tendencje przemian zbiorowości polonijnych świata*, [w:] *Przemiany społeczne...*, op.cit., s. 83–84.

³⁹ I. Wyciechowska, op.cit., s. 562–565; zjawiskiem masowych migracji w Europie II połowy XX wieku były migracje spowodowane względami religijnymi w czasie trwania wojny w byłej Jugosławii.

⁴⁰ M. Mijał, op.cit., s. 65; z obserwacji współczesnych procesów migracyjnych w Polsce wynika, iż powody osobiste stają się najczęstszą przyczyną migracji.

⁴¹ Szczegółowo analizuje ten problem D. Kopycińska w książce pod swoją redakcją pt. *Konkurencyjność rynku pracy i jego podmiotów* (Szczecin 2005).

⁴² Por.: Z. Bauman, *Globalizacja*, Warszawa 2000.

stwo; liczba narodzin nie uzupełnia liczby zgonów, co prowadzi wprost nie tylko do problemów deficytu demograficznego, ale również do problemów ekonomiczno-gospodarczych. W krajach zaś biednych (np. kraje Południa, kraje muzułmańskie) widoczne jest zjawisko znaczącego, często niekontrolowanego, przyrostu demograficznego. Sposobem rozwiązania problemów wynikających z tych dysproporcji jest migracja nadwyżek ludności z krajów biednych do odczuwających deficyty na rynkach pracy krajów zamożnych. Przemieszczanie się ludności ma w tym względzie nie tylko wymiar procesu sterowanego demograficznie, ale również ekonomicznie i politycznie⁴³.

Powyższa analiza utwierdza w przekonaniu, że czasem niełatwo wskazać na jeden, konkretny determinant migracji, gdyż decyzja o niej jest konsekwencją nałożenia się na siebie wielu czynników i powodów.

Migracje jako zjawisko społeczne jest przedmiotem badań naukowych. Wskazano już na interdyscyplinarność tego zjawiska i chęć ujmowania go w różnych, często komplementarnych teoriach. W rozważaniach politologicznych dotyczących teorii migracji powszechnie wskazuje się na fakt znaczącej wagi w budowania teorii w nauce⁴⁴. Wynika to z istoty powołania naukowego, które zawiera się w poszukiwaniu uogólnień, a więc oderwania się od rzeczywistości, mimo że daje ona tworzywo do ich tworzenia⁴⁵.

Ujęcie teoretyczne wydaje się więc podstawowym zadaniem, jakie stawia się przed nauką, gdyż w poznaniu naukowym przy budowaniu teorii ważkim zadaniem jest wykrywanie prawidłowości i swoistych cech zjawisk i procesów życia społecznego o różnym stopniu ogólności. Istotnym zabiegiem w tym względzie jest usytuowanie zjawisk i procesów społecznych i ekonomicznych w perspektywie długofalowej. Zabiegiem koniecznym w rozpoznawaniu teraźniejszości jest odwoływanie się do przeszłości; rozpoznawanie zjawisk i procesów teraźniejszości nie jest naukowo możliwe bez ujawniania podobnych odniesień w przeszłości.

W teorii politologicznej, dotyczącej badań nad migracjami, zwraca się ponadto uwagę, że odwoływanie się do przeszłości czyni poznanie uniwersalnym, co wyraża się w: 1/ umiejscowieniu zjawisk i procesów w strukturze większej całości, w cykliczności przemian kulturowo-cywilizacyjnych; 2/ integracji z różnymi sferami działań ludzi oraz skutkami tych działań; 3/ wyjaśnianiu teoretycznym ujawniających się prawidłowości dziejowych. Politolodzy zwracają uwagę na konieczność i doniosłość podejmowania badań nad procesami migracji we współczesnym świecie⁴⁶. Zagadnienia te stają się szczególnie nośne w ujawniającym się szybkim tempie przemian kulturowo-cywilizacyjnych; zauważa się, że w każdej sekundzie przybywa na świecie troje ludzi; w każdej dobie

⁴³ J. Bohdanowicz, M. Dzięcielski, op.cit., s. 160–161.

⁴⁴ K. Iglicka, *Migracje zagraniczne w świetle najnowszych ujęć teoretycznych*, „Studia Demograficzne” 1995, nr 3 (121), s. 19–34.

⁴⁵ A. Chodubski, *O aktualnych tendencjach w badaniach politologicznych*, [w:] *Problemy badawcze i metodologiczne politologii w Polsce*, red. A. Chodubski i M. Malinowski, Gdańsk 2006, s. 11.

⁴⁶ Por. K. Podoski, *Prognozy rozwoju społecznego*, Warszawa 1973; J. Auleytner, *Polityka społeczna. Teoria i organizacja*, Warszawa 2000.

250 tys. ludzi; rocznie liczba ludności świata wzrasta od 70 do 90 mln osób⁴⁷. Sytuacja ta wywiera istotne implikacje w zakresie procesów migracyjnych, związanych z prostą koniecznością zagwarantowania jednostkom warunków niezbędnych do egzystencji (mieszkanie, praca, posiłek, ochrona zdrowia, bezpieczeństwo).

W warsztacie metodologicznym politologa, zajmującego się kwestiami migracji, ujawniają się charakterystyczne metody badawcze. Szczególną pomocą w budowaniu politologicznych teorii migracji służą: analiza systemowa, ujęcia ilościowe i jakościowe⁴⁸, metoda porównawcza, metoda behawioralna oraz analiza instytucjonalno-prawna⁴⁹.

Analiza systemowa polega na rozpatrywaniu zjawisk społecznych czy politycznych w kategoriach wewnętrznie zintegrowanych całości, wykazujących cechy szczególne i charakteryzujących się swoistymi prawidłowościami jako całość.

W badaniach zjawisk masowych, np. migracji, konieczne są ilościowe oraz jakościowe ujęcia, często określane mianem statystycznych. Metody te umożliwiają badanie specyfiki określonej zbiorowości, pozwalają na ustalanie i opisywanie faktów masowych oraz inspirują do wyjaśniania związków przyczynowych między faktami.

Metoda porównawcza polega na wykrywaniu podobieństw i analogii pomiędzy procesami i zjawiskami. W badaniach nad migracjami metoda ta stosowana bywa w celu porównania i dokonania analizy różnych form migracji i przesłanek je warunkujących. Ważną kwestią w stosowaniu metody porównawczej w politologii jest określenie przedmiotu badań, którym powinny być zjawiska porównywalne.

Metoda behawioralna wykorzystywana bywa w badaniach nad zjawiskami migracji w celu precyzyjnego określenia, jakie czynniki psychospołeczne determinują przemieszczenia ludności. Dokonuje się więc analizy zjawisk społecznych w drodze obserwacji zachowań jednostek ludzkich i złożonych z tych jednostek grup. Analizuje się pojedyncze przesłanki migracji i podejmuje się próbę budowania uogólnień.

W badaniach politologicznych nad zjawiskami migracji stosuje się również metodę instytucjonalno-prawną. Jej przydatność w rozpoznaniu naukowym migracji ujawnia się w możliwości wyjaśnienia prawnych uwarunkowań stymulujących bądź ograniczających fluktuacje ludności. Analizie poddawane są w tym względzie zarówno akty normatywne, jak również postawy czynników politycznych i podmiotów decyzyjnych w państwie (władza).

Wśród innych technik badawczych wykorzystywanych do analizy zjawisk społecznych stosuje się również obserwację, wywiad, ankietę oraz badanie próbki reprezentacyjnej badanej zbiorowości.

⁴⁷ Por. A. Chodubski, *O aktualnych tendencjach...*, op.cit., s. 19.

⁴⁸ Por.: E. Jaźwińska, *Metody ilościowe w badaniach nad migracjami międzynarodowymi*, „Prace Migracyjne” 2000, nr 36; R. Antoniewski, A. Górny, I. Koryś, A. Kosmała, *Z zastosowań technik jakościowych w badaniach nad migracjami: doświadczenia Ośrodka Badań Migracyjnych*, „Prace Migracyjne” 2000, nr 38.

⁴⁹ Szczegółowo kwestie warsztatu politologicznego oraz istotę metodologii nauk o polityce analizuje A. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 2004.

Zadaniem politologii w tworzeniu teorii migracji jest więc rozpoznawanie zjawisk i procesów społeczno-politycznych, uwzględniające prawidłowe zastosowanie metodologii badawczej⁵⁰.

W analizie zjawisk migracji wskazuje się na to, iż migracje są zjawiskiem wieloczynnikowym⁵¹, a to oznacza, że jedna dyscyplina naukowa i jedna tylko teoria nie jest zdolna jej precyzyjnie wyjaśnić oraz zjawiskiem historycznym, co oznacza, że ich formy podlegają zmianom w czasie, zatem konieczne wydaje się stałe weryfikowanie istniejących teorii oraz konstruowanie nowych. Niemożliwe wydaje się więc powstanie megateorii migracji, zaś konieczne porządkowanie tych, które powstały.

Ważny wkład w tworzenie teorii migracji mają nauki ekonomiczne. Wśród najpopularniejszych teorii ekonomicznych opisujących migracje można wymienić cztery podstawowe koncepcje. Pierwsza, tzw. teoria neoklasyczna traktuje migrację jako przemieszczenie ludzi motywowane wyższą płacą (tzw. największy zwrot z kapitału ludzkiego). Druga, określana mianem nowej ekonomii migracji uznaje, iż decyzje o migracjach są podejmowane przez grupy (np. rodzina), nie zaś przez jednostki, gdyż grupa chcąc zredukować ryzyko wysyła jednego członka, by w ten sposób zdyferyfikować dochody i zmniejszyć wpływ gwałtownych zmian na rynku pracy. Trzecia koncepcja to tzw. dualna teoria rynku, w myśl której, skoro miejscowi pracownicy nie chcą z różnych powodów podejmować pracy to firmy skazane są na poszukiwanie i rekrutowanie pracowników spośród imigrantów. Imigranci zaś chętnie podejmują pracę, mając silne motywacje ekonomiczne, a zarazem traktując pobyt zarobkowy jako czasowy. Jednocześnie nie identyfikują się oni ze społeczeństwem przyjmującym, lecz ze społeczeństwem wysyłającym. Ostatnia, czwarta koncepcja – teorii systemów światowych – zakłada przepływ kapitału ludzkiego na skutek zjawiska globalizacji współczesnego świata⁵².

Wśród ekonomicznych teorii migracji uwagę zwraca teoria indywidualistycznego modelu przyciągania – odpychania (push-pull). W myśl jej zasad przepływy migracyjne na poziomie mikro to efekt decyzji jednostkowych, zaś na poziomie makro to efekt obiektywnej sytuacji na rynku pracy. Migracje są w tym względzie ujmowane jako rezultat racjonalnych wyborów, których podstawą jest kalkulacja kosztów i zysków, uwzględniająca prawdopodobieństwo deportacji, szanse zatrudnienia, czas trwania oraz wysokość zarobków. Zapotrzebowanie na pracę oraz wyższe płace w kraju przyjmującym uważa się za czynnik przyciągający pracowników z krajów o niższych płacach i wysokiej podaży na rynku pracy. Teoria ta zakłada, iż w dłuższym okresie migracja zarobkowa przyczyni się do wyrównania poziomu rozwoju gospodarczego pomiędzy krajami wysyłającymi i przyjmującymi. Stanie się to możliwe dzięki spadku podaży na rynku

⁵⁰ B. Krauz-Mozer, *Metodologiczne problemy wyjaśniania w nauce o polityce*, Kraków 1992, s. 5–8; A. Chodubski, *Założenia metodologiczne w poznawaniu rzeczywistości społeczno-politycznej*, „Cywilizacja i Polityka” 2003, nr 1, s. 35.

⁵¹ K. Romaniszyn, *Kulturowe implikacje...*, op.cit., s. 15;

⁵² Por. M. Mijal, op.cit., s. 64; K. Romaniszyn, *Kulturowe implikacje...*, op.cit., s. 16–19.

pracy i wzrostu płac w kraju wysyłającym oraz wzrostu podaży pracy i spadku płac w kraju przyjmującym⁵³.

Teorie migracji inspirowane przez względy finansowe ujmują ją przede wszystkim jako zjawisko o charakterze implikowanym ekonomicznie, nie dostrzegając jej społecznych determinantów i uwarunkowań. Odmienny punkt wyjścia obierają twórcy teorii traktujących migrację jako zjawisko o charakterze społecznym.

Klasyczna, w tym względzie, teoria Hoffmanna-Novotnego ujmuje migrację jako zjawisko z istoty społeczne, generowane przez właściwości danego systemu społecznego⁵⁴. W myśl tej teorii kluczowymi pojęciami oraz zmiennymi wyjaśniającymi przyczynę migracji są „władza” i „prestizż”. Nierówny i utrudniony dostęp do cenionych zasobów materialnych i niematerialnych (m.in. edukacja, zdrowie) sprzyjający powstawaniu różnic statusu może prowadzić do strukturalnych napięć w kraju wysyłającym. Jednym ze sposobów rozładowania tych napięć jest właśnie migracja do kraju, w którym istnieją szanse zrealizowania aspiracji. W teorii tej migracja jest więc wypadkową strukturalnych ograniczeń oraz działań jednostek na rzecz ich przezwyciężenia.

Innym, teoretycznym sposobem ujmowania migracji jest teoria sieci migracyjnych⁵⁵. Wyjaśnia ona przyczyny trwania migracji na danym szlaku oraz przedstawia mechanizm wyboru kraju docelowego w odwołaniu do działań jednostkowych. Teoria ta analizuje zjawisko migracji na poziomie mikrostruktur, jakimi są sieci migracyjne tj. mikrostruktury stanowiące przez interpersonalne więzi pomiędzy imigrantami i pozostawionymi w kraju przyjaciółmi, rodziną, znajomymi. Mikrostruktury takie mogą oddziaływać stymulująco na fluktuację migrantów (pomoc w znalezieniu miejsca pracy, w adaptacji w kraju wychodźstwa), jak również stanowić swoistą ich barierę (negatywne doświadczenia osobiste imigrantów, problemy adaptacji i asymilacji). Mogą też ułatwiać adaptację w kraju osiedlenia (kontakty społeczne), jak również ją utrudniać, poprzez trwałe podtrzymywanie kontaktów z krajem wysyłającym. Sieci migracyjne są również postrzegane w rozważaniach teoretycznych jako skuteczny, społeczny mechanizm określający rozmiary oraz strukturę napływów, która z czasem zaczyna odzwierciedlać strukturę społeczno-demograficzną społeczności wysyłającej.

Skutkiem ubocznym funkcjonowania sieci migracyjnych jest tzw. migracja łańcuchowa, podtrzymująca migrację na danym szlaku – a tym samym i istnienie powstałych sieci – nawet mimo zmian warunków wyjściowych. Pojęcie migracji łańcuchowej oznacza proces migracji do miejsca znanego osobiście lub z opowieści znajomych i krewnych, w którym migrujący mają już nawiązane kontakty. Migrację łańcuchową często określa się również mianem rozłożonej w czasie migracji rodzinnej i grupowej, której nierzadkim stymulatorem jest prawo łączenia rodzin⁵⁶.

⁵³ Ibidem, s. 17.

⁵⁴ J. H. Hoffman-Novomy, *Migration. Ein Beitrag zu einer Soziologischen Erklärung*, Stuttgart 1970.

⁵⁵ K. Romaniszyn, *Kulturowe implikacje...*, op.cit., s. 22–26.

Twórcy teorii sieci migracyjnych wskazują, iż służy ona wyjaśnianiu przyczyn trwania migracji na powstałym szlaku, dynamiki zjawiska oraz procesu integracji i amalgamacji kulturowej i ekonomicznej regionów wysyłających i przyjmujących w jeden system migracji.

Kolejną teorią, ujmującą migracje w kontekście społecznym, jest teoria systemu migracji, która zjawisko przepływów analizuje na poziomie makro. W ujęciu tym migracja została zdefiniowana jako pochodna i forma ekspresji sieci migracyjnych danego regionu geograficznego. Sieci migracyjne każdego regionu posiadają w tej teorii własną genezę, model rozwoju oraz właściwości i dynamikę. Do głównych systemów migracji zalicza się systemy: zachodnioeuropejski, bliskowschodni, afrykański, północnoamerykański, południowoamerykański oraz region Pacyfiku. W rozważaniach teoretycznych zauważa się, że geograficzne systemy migracji indywidualnie reagują na lokalne i globalne czynniki implikujące napływy i interakcje między nimi są ograniczone. Ustalenie kierunku rozwoju i zmian, jakim podlegają oraz struktury przepływów w obrębie systemów migracji jest podstawowym problemem badawczym, ale i niezbędnym warunkiem rozpoznania zjawisk migracji.

Najnowszą teorią społeczną ujmującą problemy migracji jest teoria ponadnarodowej przestrzeni społecznej⁵⁷. Oznacza ona przestrzeń stanowiącą przez splot społecznych i symbolicznych więzi i sieci organizacyjnych rozciągających się na co najmniej dwa kraje. Ponadnarodowa przestrzeń społeczna powstaje stopniowo, początkowo buduje ją ponadnarodowa wymiana, dokonująca się za pośrednictwem sieci migracyjnych i migracji łańcuchowej, ustanowiona przez pierwszą generację imigrantów. Z czasem powstająca przestrzeń zaczyna cechować dynamika „kumulatywnej przyczynowości” i stały przepływ dóbr, osób i informacji. Uczestnicy tej swoistej przestrzeni zaczynają dysponować różnego rodzaju zasobami i połączeni są silnymi więzami społecznymi i symbolicznymi utrzymującymi się w czasie i przestrzeni. Tworzą więc diasporę, której członków łączą silne więzi społeczne i symboliczne z krajem emigracji.

Problematyka zjawiska migracji mieści się również w kręgu zainteresowań badawczych kulturoznawców⁵⁸. Próbuja oni tworzyć teorie migracji osadzone na siatce pojęć, takich jak: kultura, kultura bytu, kultura społeczna, kultura symboliczna, multikulturowość. Jednocześnie sygnalizuje się jednak, że istnienie ponad 160 definicji terminu „kultura” nie ułatwia konstruowania uogólnionych teorii, a czasem czyni to złożonym i niełatwym zadaniem badawczym.

Przy okazji wskazuje się, iż przemieszczenia odgrywają istotną rolę w kształtowaniu nowego ładu kulturowego kraju przyjmującego, ale nie są też bez znaczenia dla kultury kraju wysyłającego imigrantów.

⁵⁶ N. Ritchey, *Explanations of Migration*, „Annual Review of Sociology” 1976, nr 2, s. 363–404; przykładem migracji łańcuchowej jest polska emigracja do wybranych krajów Europy (Niemcy, Wielka Brytania) oraz do krajów zamorskich, głównie do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej.

⁵⁷ K. Romaniszyn, op.cit., s. 125; Th. Faist, *International Migration and Transnational Social Spaces: Their Evolution, Significance and Future Prospects*, „Inlls-Arbeitspapier” 1998, nr 9.

⁵⁸ Pozycją, która dokonuje szczegółowej analizy tego problemu badawczego jest książka K. Romaniszyn pt. *Kulturowe implikacje międzynarodowych migracji* (Lublin 2003).

Z punktu widzenia kraju przyjmującego napływ imigrantów stanowi przesłankę tworzenia społeczeństwa wielokulturowego, skutkuje zjawiskiem dyfuzji kulturowej, minimalizuje etnocentryzm kulturowy, prowadzi do zjawisk akulturacji i amalgamacji kulturowej zarazem. Imigranci zaś w kraju pochodzstwa postrzegani są nierzadko jako ludzie niekompetentni kulturowo, tworzący swoiste subkultury i prezentujący postawy kontrkultury. Jednocześnie w krajach przyjmujących dostrzega się jednak postawy akulturacji antycypującej i przenikania lub nakładania na siebie odmiennych wcześniej kultur, ale nie należą też do rzadkości postawy rasizmu i ksenofobii⁵⁹.

Z punktu widzenia kraju opuszczanego przez migrantów również dostrzega się kulturowe konsekwencje migracji. Poprzez tzw. sieci migracyjne w krajach, które opuścili emigranci zaczyna kształtować się zjawisko kontaktu kulturowego czyli nawiązywane są interakcje przez zbiorowości żyjące dotąd w odmiennych kulturach. W wielu krajach europejskich imigracja muzułmańska wprowadziła swoistą modę na fascynację wszelkimi przejawami tej odmiennej dotąd kultury (np. muzyka, turystyka, konsumpcja)⁶⁰.

Procesy zmian zachodzące w obrębie kultury, a wymuszone migracjami ludności mogą również implikować zmiany w sferze kultury symbolicznej, tj. sferze idei, wartości, znaków. Zmiany zachodzą w sferze kultury bytu, np. zmieniająca się rola społeczna kobiet oraz kreować nowe jakościowo zjawiska na pograniczu kulturowo-społecznym.

Migracje oznaczają też zmiany struktury etnicznej społeczeństw przyjmujących, dokonującą się pod wpływem napływu imigrantów i ich pozostawiania. Ze społeczeństw homogenicznych etnicznie przekształcają się w społeczeństwa wieloetniczne i multikulturowe. Ponieważ zmiany te dotyczą całego społeczeństwa określa się ją mianem zmiany makrokulturowej. Skutkują one przeobrażeniami w sferze symbolicznej⁶¹, wpływają bowiem na kolektywną tożsamość, komunikację międzygrupową i wymagają budowania nowych zasad i reguł integracji społeczeństwa wielokulturowego.

W XX wieku zjawisko migracji należało do zjawisk masowych⁶². Szacuje się, że w wieku XXI migracje staną się zasadą wyznaczającą standardy funkcjonowania współczesnych państw i relacji między ich społecznościami. Zmianie uleg mogą powody migracji, globalizacja zmieni ich oblicze⁶³, ale nadal będą trwałym komponentem życia społecznego. Obecnie dostrzega się już istotne zmiany w modelu współczesnego imi-

⁵⁹ Zastosowano pojęcia socjologiczne w oparciu o definiowanie autorstwa P. Sztompki w książce pt. *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Autor wyjaśnia pojęcia w zbiorze pojęć znajdujących się w zakończeniu każdego rozdziału.

⁶⁰ Przejawem swoistej fascynacji Bliskim Wschodem w Europie jest adaptacja na grunt europejski kanonów mody, muzyki, potraw kulinarnych (szczególnie kebab).

⁶¹ Por. K. Klincewicz, *Przemiany branży high-tech i zjawisko migracji wartości*, „Studia i Materiały” 2005, nr 1.

⁶² A. Chodubski, *Emigracja jako zjawisko polityczne*, „Uniwersytet Gdański. Zeszyty Naukowe – Nauki Polityczne” 1992, nr 11, s. 134; P. Koryś, M. Okólski, *Czas globalnych migracji. Mobilność międzynarodowa w perspektywie globalizacji*, „Prace Migracyjne” 2004, nr 55.

⁶³ Por. J. Staniszkis, *Postkomunistyczne państwo: w poszukiwaniu tożsamości*, Warszawa 2000; J. Rifkin, *Europejskie marzenie*, Warszawa 2005, s. 312.

granta. Powstają zarówno nowe formy migracji, jak również nowe kategorie imigrantów; do tych pierwszych należą: migracje krótkoterminowe, wahadłowe o charakterze handlowym, przepływy i cyrkulacje za pośrednictwem sieci migracyjnych, tranzyty oraz przemyt imigrantów. Nowe kategorie imigrantów wyznaczają: imigranci-handlarze, imigranci tranzytowi, azylanci, nielegalni imigranci zarobkowi oraz różne kategorie kobiet imigrantek⁶⁴.

⁶⁴ Por. K. Romaniszyn, *Kulturowe implikacje...*, s. 38–39.